

Lange arbeidsdager for gårdbrukeren

Torkil Løwe*

Andelen heltidsbønder krymper stadig. Av ti norske gårdbrukere er bare fire heltidsbønder, to har inntekts-givende biarbeid og fire har annet hovedyrke. Blant dem uten melkekyr, eller med mindre enn 100 mål jordbruksareal, har over halvparten annet hovedyrke. Misnøyen med inntekten fra bruket har vokst kraftig de siste årene, og i dag er bare én prosent helt fornøyd. Har så landbruksbefolkningen det verre enn andre rent økonomisk? Nei, en anselig arbeidsinnsats både på og utenfor brukene bidrar til at landbrukshusholdningene har en økonomi som er fullt på høyde med sysselsatte i befolkningen for øvrig.

Innledning

Lever gårdbrukere et bedagelig slaraffenliv, og er en gårdbruker bare en gårdbruker? Artikkelen belyser disse spørsmålene ved å kartlegge omfang og fordeling av yrkeskombinasjon og arbeidstid i landbruket. Forskjeller mellom ulike kategorier av gårdbrukere og endringer for gjennomsnittsgårdbrukeren mellom 1995 og 2002 blir også analysert. Analysen baseres på Levekårsundersøkelsene for landbruksbefolkningen 1995 og 2002, og på gårdbrukernes svar på spørsmål om de har annet arbeid, hva de anser som sitt hovedyrke, arbeidstid, syn på inntekten fra landbruket, husholdningens økonomi og hvorfor man er gårdbruker. Dette er viktige landbruks- og distriktpolitiske temaer i en tid der bondeyrket er usikkert og synes å ha lav status blant folk flest. Analysen viser at fire av ti gårdbrukere har gården som biyrke, hvorav tre av fire av rent økonomiske årsaker, og at andelen med annet hovedyrke har økt til tross for et sterkt fall i andelen små bruk. Mange gårdbrukere har dermed ofte svært lange arbeidsdager. En gjennomsnittlig arbeidsuke er på nesten 60 timer for dem med gården som biyrke. Selv gjennomsnittsbrukeren arbeider over 50 timer når arbeid utenom bruket medregnes.

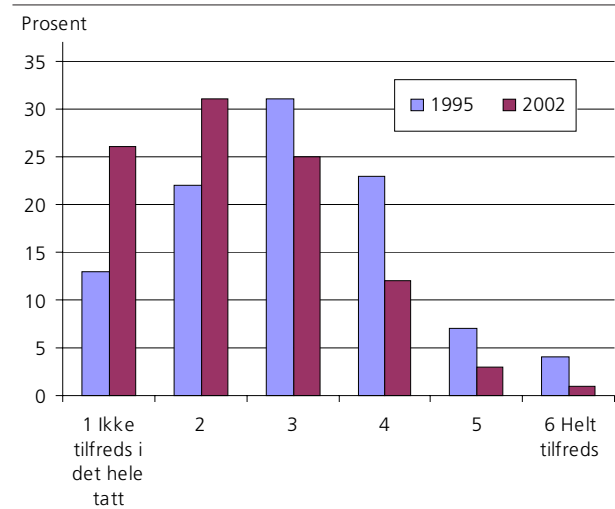
Økende misnøye med inntekten fra bruket

Gårdbrukere flest mener næringen kaster for lite av seg økonomisk. Dette er ikke overraskende sett på bakgrunn av at prisen gårdbrukerne får for varene de produserer stort sett har falt gjennom hele 1990-tallet. Gitt en seksdelt svarskala er en av fire sterkt misfornøyd med inntekten fra bruket, mens bare én prosent er «helt tilfreds» (Figur 1). Det negative synet på inntekten er en gjennomgangstone hos alle kategorier av bønder, uavhengig av kjønn, alder og utdanning, og uansett gårdens størrelse, produksjon og region.

Torkil Løwe er førstekonsulent ved Seksjon for demografi og levekårsforskning (torkil.lowe@ssb.no)

Misnøyen har vokst betydelig de siste årene. I 1995 var andelen sterkt misfornøyd bare halvparten av hva den er i dag, mens andelen som er mer fornøyd enn misfornøyd (svaralternativ 4, 5 eller 6) dobbelt så høy i 1995 som i dag.

Figur 1. Gårdbrukeres syn på inntekten fra bruket. Svarfordeling etter en 6-delt skala. 1995 og 2002

Levekårsundersøkelsene for landbruksbefolkningen 1995 og 2002 er finansiert av Norges forskningsråd og intervjuingen er gjennomført av Statistisk sentralbyrå. Utvalgene er separate og teller henholdsvis 1 401 og 1 552 gårdsbruk der brukere og andre husholdningsmedlemmer ble intervjuet. Spørsmålene er dels sammenlignbare mellom 1995 og 2002 og dels med de generelle, årlige levekårsundersøkelsene. 2002-utvalget er trukket på grunnlag av alle personer som søkte om produksjonstilskudd i 2001 (= «gårdbrukere»), og som har minst 20 mål jordbruksareal i drift, eller 5 mål og et visst antall dyr (Statistisk sentralbyrå 2002). Analysen avgrenses til gårdbrukere i alderen 20-79 år.

* Forfatteren takker Johan Heldal og Erling Røed Larsen for kommentarer og nyttige tips.

Tre av fem har annet arbeid

En gårdbruker er ikke alltid bare en gårdbruker. En effektiv måte å møte fallende råvarepriser og subsidier i landbruket på, er å spe på inntekten ved å ta (mer) arbeid utenom bruket. Dette har norske gårdbrukerfamilier gjort gjennom lang tid, og siden 1980 har lønnsinntekten vært høyere enn jordbruksinntekten på gjennomsnittsbuket (Jervell og Løyland, 1998).

I dag er godt under halvparten (39 prosent) av norske gårdbrukere heltidsbønder i den forstand at de har gårdsdriften som eneste inntektsgivende arbeid. Like mange (41 prosent) har hovedyrke utenfor bruket. Hvordan disse og den resterende femdelen som har biyrke, men regner bruket som hovedyrke, faktisk fordeler arbeidstiden mellom gård og annet arbeid, skal vi se nærmere på senere i artikkelen.

Svarfordelingen er basert på spørsmål om man har annet arbeid og hva man selv «regner» som sitt hovedyrke. Fordelingen gir nok derfor mer uttrykk for relativ arbeidsbyrde og yrkesidentitet enn hvilke inntektskilder som er viktigst målt i kroner og øre (som skal drøftes i en senere artikkel).

Variere med kjønn, alder, utdanning, produksjon, areal og region

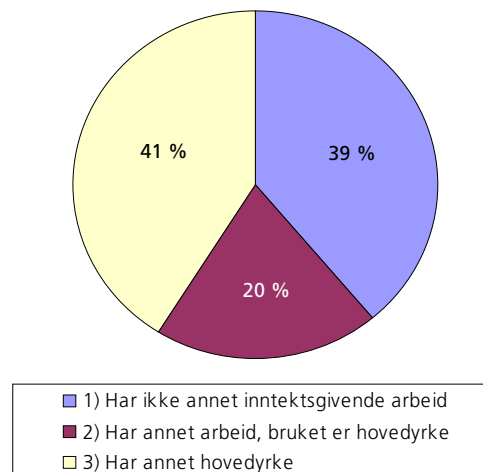
Hvorvidt gårdbrukere kombinerer gårdsdriften med annet arbeid henger naturlig nok sammen med en rekke egenskaper både ved gård og gårdbruker. Brukers kjønn, alder og utdanningsnivå, hvor stor gården er, hvilken produksjon som drives og hvor gården er lokalisert har betydning både for gårdbrukers preferanser for, og muligheter for å få, annet arbeid.

Selv blant tiendedelen med de største brukene, over 300 mål fulldyrket jordbruksareal, har tre av fem arbeid ved siden av bruket, og en av seks har annet hovedyrke (tabell 1). Blant dem med små bruk på mindre enn 50 dekar har tre av fire annet arbeid, og som regel er dette hovedyrket. Så lenge bruket er mindre enn 100 mål representerer driften i de fleste tilfeller bare et biyrke for gårdbruker.

Det går et skarpt skille mellom melkeprodusenter, nærmere bestemt gårdbrukere med melk som «arbeidsmessig viktigste produksjon», og andre. Tre av fem melkeprodusenter disponerer all sin arbeidstid på gården, mens en av ti kombinerer driften med hovedyrke utenfor bruket. Kornprodusentene befinner seg i den motsatte enden av skalaen. Blant disse er henholdsvis 22 prosent heltidsbønder mens hele 66 prosent har annet hovedyrke.

Kvinnelige gårdbrukere, som utgjør bare 12 prosent innenfor dette sterkt mannsdominerte yrket, konsentrerer seg i litt større grad om gården enn sine mannlige kolleger. Om, og i hvilken grad, gårdbrukere arbeider utenom bruket, henger i høy grad sammen

Figur 2. Yrkeskombinasjon blant gårdbrukere. Prosent. 2002

med deres utdanningsnivå. Godt og vel to av tre gårdbrukere med utdanning fra universitet eller høyskole har hovedyrke utenom gården, mot knapt en av tre uten skolegang etter grunnskolen. Og mens halvparten av sistnevnte gruppe utelukkende arbeider på gården, gjelder dette bare 15 prosent av høyskole- eller universitetsutdannede gårdbrukere. Videre har eldre gårdbrukere i mindre grad arbeid utenfor bruket enn sine yngre kolleger.

Yrkeskombinasjon er mest utbredt på Østlandet og Agder og Rogaland utenom Jæren. I disse områdene har nær halvparten av gårdbrukerne annet hovedyrke, mens drøyt en av tre har gården som eneste inntektsgivende arbeid. På Jæren, i Trøndelags utkantbygder og i Nord-Norge har derimot nesten annenhver bruker gården som eneste inntektsgivende arbeid, og bare en av tre har annet hovedyrke. De geografiske forskjellene kan dels forklares ved forskjeller i det lokale og regionale arbeidsmarkedet, men først og fremst ved systematisk geografisk variasjon i utdanningsnivå, gårdenes størrelse og produksjonsform.

Analyse

Flere av variablene (forholdene, dimensjonene) i tabell 1 henger sammen. For eksempel har eldre gårdbrukere lavere utdanning enn yngre, og melkebrukene er store. Dermed vet vi ikke i hvilken grad det er utdanning eller alder, eller brukets størrelse eller produksjon, som «påvirker» yrkesvalget. Det kan tenkes at den ene av disse forholdene faktisk ikke har noen selvstendig betydning forutsatt at det andre forhold holdes fast. Eller det kan tvert imot hende at noen av dimensjonene i tabell 1 får mer å si hvis man sammenligner under ellers like forhold. For eksempel kan vi tenke oss en slik tendens for variabelen kjønn. Da kvinner generelt konsentrerer seg noe mer om bruket til tross for at de har mindre bruk enn menn, vil det være interessant å sammenligne menn og kvinner med (eller gitt at de hadde) like store gårder m.m.

Tabell 1. Gårdbrukeres arbeidsinntektskilder etter kjønn, alder, utdanningsnivå, produksjonstype, jordbruksareal (2001) og landsdel. Prosent. 2002

	Antall intervjuer (uvektet)	Andel i prosent (vektet etter region)	1) Har ikke annet inntektsgivende arbeid	2) Har annet arbeid, bruket er hovedyrke	3) Har annet hovedyrke
Alle	1 552	100	39	20	41
Kvinner	173	12	44	23	33
Menn	1 379	88	39	20	42
20-29 år	82	5	27	33	40
30-44 år	555	34	27	23	50
45-59 år	698	47	39	19	41
60-79 år	217	15	70	13	17
Grunnskole (<11 år)	265	16	51	19	31
Videregående (11-13 år)	1 085	69	42	22	37
Høyere/univ. (14 år +)	199	15	15	17	68
Melk	615	33	61	29	10
Husdyr	533	36	31	18	51
Korn	212	18	22	12	66
Annet	191	13	32	14	54
10- 49 mål	175	13	25	7	69
50- 99 mål	320	24	34	12	55
100-149 mål	287	19	37	24	40
150-199 mål	274	16	40	26	34
200-299 mål	298	16	47	27	26
300-999 mål	198	12	58	28	14
Østlandet, flatbygder	178	21	38	21	42
Østlandet, andre bygder	188	20	32	22	46
Jæren	204	4	47	17	36
Agder/Rogaland, andre bygder	166	9	36	18	46
Vestlandet	182	22	39	22	39
Trøndelag, flatbygder	204	7	48	11	41
Trøndelag, andre byer	214	7	45	23	33
Nord-Norge	216	9	48	21	31

Analysen i tabell 2 illustrerer hvordan sannsynligheten for å ha arbeid utenom bruket og for å ha hovedyrke utenfor bruket avhenger av henholdsvis kjønn, alder, utdanning, brukets størrelse og produksjon gjennom en trinomisk logistisk regresjonsmodell av typen «proportional odds» (se boks). Analysen gir informasjon om endringer i sannsynligheten for arbeid og hovedyrke utenom bruket som følge av endringer i hver av forklaringsvariablene, forutsatt at de andre holdes konstante. Region er ikke med fordi forskjeller i yrkeskombinasjon mellom landsdeler for en stor del skyldes regionale variasjoner i andre forhold i modellen, særlig areal og produksjon.

Analysen i tabell 2 viser at kjønn, alder, utdanning, brukets størrelse og produksjon til sammen forklarer en tredjedel av variasjonen i gårdbrukeres yrkestilpasning ($R^2=0,33$), gitt valget mellom å bare arbeide på gården, å ha biyrke i tillegg eller ha annet hovedyrke. Modellens forklaringskraft må sies å være ganske god. Modellen avdekker også at variablene hver for seg har en klar statistisk innvirkning på gårdbrukeres yrkeskombinasjon.

Menn har større sannsynlighet for å kombinere gårdsdriften med annet (hoved-) arbeid enn kvinner. Videre synker sjansen for at en gårdbruker har arbeid utenfor bruket med alder, enten det er hovedyrke eller ikke, og er høyere for dem med høy utdanning (høyskole eller universitet) enn for andre. Analysen bekrefter også at andelen som kombinerer gårdsdriften med annet yrke faller med gårdens størrelse (fulldyrket jordbruksareal), og er lavest for dem med melkeproduksjon og høyest for kornprodusentene, alt annet likt.

Effekten av kjønn er relativt beskjeden, men er sterkere i modellen i tabell 2 enn i en (alternativ, bivariat) modell der vi ser på betydningen av kjønn alene, uten at de andre forholdene holdes fast. Dette skyldes som tidligere nevnt blant annet at kvinner i gjennomsnitt har mindre bruk enn sine mannlige kolleger.

Forskjeller mellom produksjonsformer er særlig fremtredende i modellen. Det er klart at melkeproduksjon er et stort hinder for annet arbeid. Denne typen produksjon er svært arbeidskrevende, og kyrne tillater absolutt ikke at man er borte fra gården mange timer

Multivariat analyse, regresjon, logistisk regresjon, trinomisk respons

Multivariat analyse gir informasjon om ulike variables «selvstедige» betydning, nærmere bestemt kontrollert for innflytelsen av eventuell forstyrrende samvariasjon med andre spesifiserte variable. Regresjon er en vanlig multivariat teknikk som brukes til å bestemme verdien på en (avhengig) variabel, y , ut fra et sett av (forklarings-) variable, x -er:

$$y = \alpha + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 \dots$$

α er et «konstantledd», $\beta_1, \beta_2, \dots$ er stigningstallene eller «effektene» av forklaringsvariablene $x_1, x_2, \dots$, det vil si den forventede økningen i y når den tilhørende x -variabelen øker med 1 (eller endres fra 0 til 1 for variable med to verdier, f.eks. kjønn).

Logistisk regresjon brukes når den avhengige variabelen, y , bare kan ta verdiene 0 eller 1 med en sannsynlighet $p(x_1, x_2, \dots)$ for at $y = 1$. I stedet for å skrive y på venstre side av likhetstegnet, skriver vi her *logaritmen til «oddsen»* (odds = sannsynligheten for at en begivenhet inntreffer delt på sannsynligheten for at den ikke inntreffer), slik:

$$\log\left(\frac{p(x_1, x_2, \dots)}{1 - p(x_1, x_2, \dots)}\right) = \alpha + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \dots$$

Konkrete sannsynligheter kan i logistisk regresjon beregnes gjennom basis for den naturlige logaritmen, ($e = 2,718$), slik:

$$p(x_1, x_2, \dots) = \frac{1}{1 + e^{-(\alpha + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \dots)}}$$

Ved trinomisk respons (avhengig variabel med tre verdier i stedet for to som er vanlig) estimeres to konstantledd som spesifiserer to av tre utfall, i dette tilfelle om gårdbruker har annet yrke overhodet eller om han har annet hovedyrke. Effektene representerer et gjennomsnitt av stigningstallene for hvert av de to utfallene.

i strekk. Brukets størrelse har også sterk selvstendig betydning for gårdbrukeres yrkestilknytning.

Utdypende analyser viser at størrelsen på bruket har enda mer å si for sannsynligheten for annet arbeid dersom vi utelater produksjonstype fra modellen, og dermed ikke holder denne fast. Og omvendt er effekten av melkeproduksjon vært sterkere dersom gårdens størrelse ikke er med og holdes fast. Dessuten antyder separate analyser at forklaringsmodellen sikrere kan forutsi hvilke gårdbrukere som har annet hovedyrke enn hvem som har arbeid utenom i det hele tatt. Videre synes rene generasjonseffekter (forskjeller mellom aldersgrupper, uavhengig av utdanning, produksjon

Tabell 2. Modell for sannsynligheten for å ha arbeid/hovedyrke utenom bruket. Logistisk regresjon med trinomisk respons: 1) Har ikke annet arbeid, 2) har biarbeid og 3) har annet hovedyrke (1 mot 2+3 og 3 mot 1+2). Alle effekter og konstantledd er statistisk signifikante ($P < 0,0001$). $N = 1552$. 2002

	Effekt
Gårdbruker er mann	0,71
Gårdbrukers alder (år)	-0,074
Høy utdanning (høyskole/universitet)	1,06
Fulldyrket areal (dekar)	-0,0043
Hovedproduksjon melk	-1,60
Hovedproduksjon korn	0,84
Konstantledd, annet arbeid (biarbeid eller hovedyrke)	4,5
Konstantledd, annet hovedyrke	3,3

og areal) å være viktigere for sannsynligheten for annet arbeid generelt, enn for annet hovedyrke.

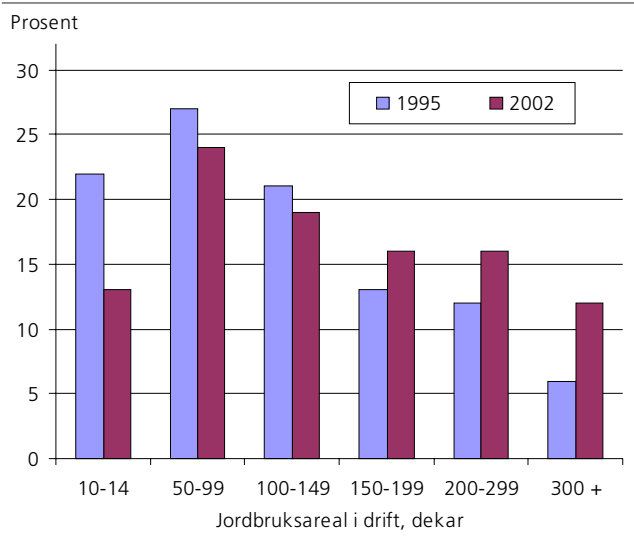
Flere med annet arbeid – småbruksnedleggelse til tross

Andelen heltidsbønder har falt siden 1995, da 45 prosent av gårdbrukerne ikke hadde annet arbeid. Sannsynligheten for at en gårdbruker har arbeid utenfor bruket har økt fra 55 til 61 prosent, og andelen med hovedyrke utenom bruket økte fra 37 til 41 prosent fra 1995 til 2002. Endringene kan synes beskjedne, men de har skjedd i løpet av relativt kort tid og til tross for betydelige strukturendringer som alene burde tilsi en motsatt utvikling: Bruk legges stadig ned og antall gårdbrukere faller (Løwe 1998). Det er særlig små gårdsbruk som legges ned, og disse slås i blant sammen med nabobruk som dermed blir større. Utviklingen mot færre små og flere store bruk gjenspeiles i utvalgene til Levekårsundersøkelsene for landbruksbefolkningen 1995-2002, slik Figur 3 viser. Andelen små bruk (10-49 dekar fulldyrket) sank fra 22 til 13 prosent, mens andelen meget store bruk (300 da+) ble «fordoblet» fra 6 til 12 prosent.

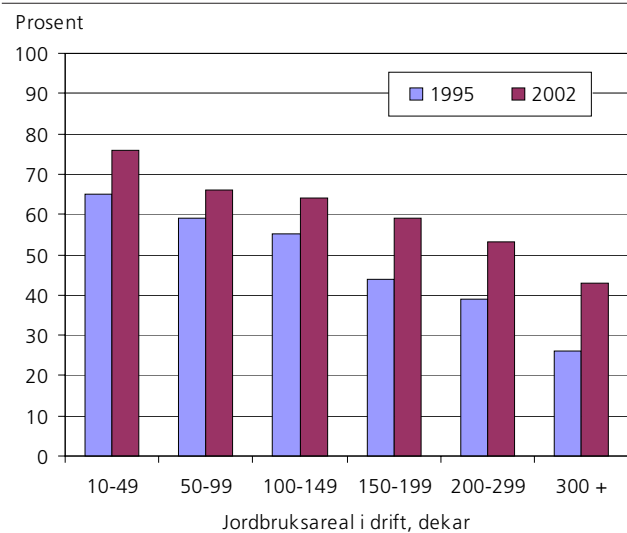
Andelen med inntektsgivende arbeid utenfor bruket er høyest nettopp på de brukene det har blitt færre av, og lavest på de det har blitt flere av. Når det likevel har vært en viss økning i andelen brukere med annet arbeid, i gjennomsnitt, betyr dette at endringene innenfor ulike størrelsesgrupper må være noe større. Figur 4 viser at det har vært en betydelig økning i andelen med annet yrke uansett størrelse på gården. Økningen var særlig stor på større bruk (over 150 dekar) og på de aller minste brukene (under 50 dekar). Andelen med hovedyrke utenfor bruket har også vokst betydelig innenfor ulike gårdsstørrelser (figur 5), men økningen har her vært størst på de minste brukene, og minst på de aller største (over 300 dekar).

Økningen i andelen med arbeid utenom bruket er størst blant aldersgruppene under 45 år. Videre gjelder veksten bare blant menn. Kvinnelige gårdbrukere arbeidet like ofte utenfor bruket i 1995 som i dag. Økningen gjelder dessuten innenfor alle utdannings-

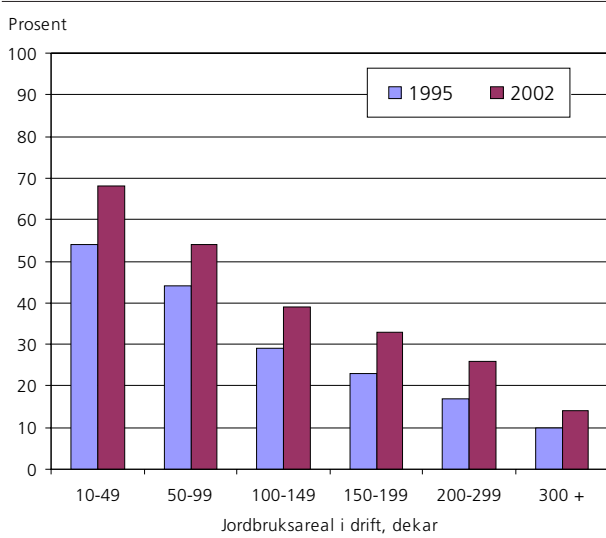
Figur 3. Andel bruk etter jordbruksareal.
Levekårsundersøkelsene 1995 og 2002

Figur 4. Andel med inntektsgivende arbeid utenom bruket etter jordbruksareal i drift. Gårdbrukere. 1995 og 2002

Figur 5. Andel med hovedyrke utenom bruket etter jordbruksareal i drift. Gårdbrukere. 1995 og 2002

kategorier. Det viser seg riktignok at veksten i andelen med annet *hovedyrke* er ubetydelig når det kontrolleres for utdanning. At andelen med hovedyrke utenfor bruket har økt må dermed dels sees som en konsekvens av at utdanningsnivået blant gårdbrukere er betydelig hevet i løpet av perioden 1995-2002: Andelen med grunnskoleutdanning (til og med ungdomsskole) falt fra 28 til 16 prosent, mens andelen med høyere utdanning (høyskole/universitet) steg fra 9 til 15 prosent.

Arbeider mye

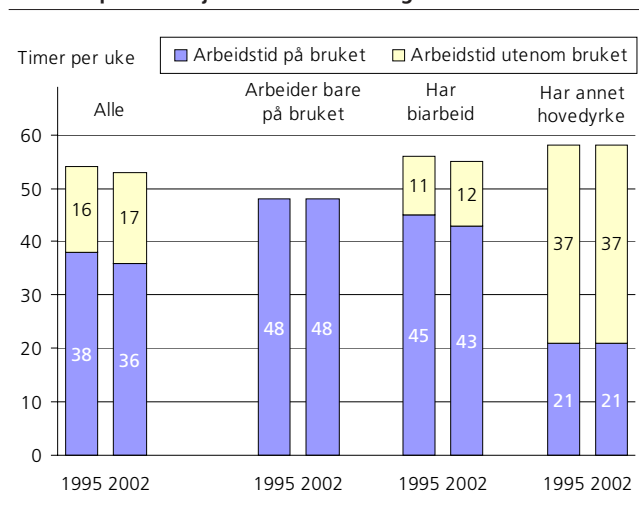
Å spe på inntekten ved å ta (mer) arbeid utenom bruket er én måte å møte fallende råvarepriser og subsidier på. En annen løsning er å øke produksjonen og dermed inntekten fra bruket, for eksempel ved å utvide buskapen (skaffe flere dyr) eller drive et større areal. Norske gårdbrukere har i mange tilfeller valgt begge strategier: Samtidig med at en økende andel har spedd på inntekten med annet arbeid, arbeidet mange bønder mer på brukene gjennom 1990-tallet (Blekesaune/Bjørkhaug, 2004).

Levekårsundersøkelsene for landbruksbefolkningen omfatter månedsspesifikke opplysninger om gjennomsnittlig ukentlig arbeidstid på bruket og i annet arbeid, basert på gårdbrukernes egne anslag. Disse tallene indikerer ingen betydelige forskjeller i arbeidstiden på bruket mellom 1995 og 2002, verken på eller utenfor bruket. De gjennomsnittlige anslagene er snarere så godt som identiske disse årene. Resultatet kan synes overraskende sett både på bakgrunn av at gjennomsnittsbuket har vokst og at andelen med eksternt yrkestilknytning har økt. Små endringer i spørsmålsformuleringer, spørsmålskontekst eller i beregningssmåter kan ha svekket muligheten for pålitelige sammenligninger, men dette er neppe forklaringen.

Økende forskjell i avkastning i kroner og øre, endringer i yrkesidentitet og forskjeller mellom generasjoner kan forklare den tilsynelatende motsetningen mellom økende eksternt yrkestilknytning og stabilt timetall i disse eksterne yrkene. Dersom inntekten fra bruket faller i takt med fallende i råvarepriser og tilskudd, får inntekten utenfra økt betydning, gitt at denne er stabil eller øker i takt med vanlig lønnsvekst. Dette kan alene endre gårdbrukernes vurdering av hva som er «hovedyrke». Dessuten kan nye generasjoner ha en annen yrkesidentitet som følge av utdanningsekspløsjonen på 1990-tallet, som jo også har gjort seg gjeldende blant odelsberettigete.

Gjennomsnittsgårdbrukeren hevder han arbeider 36 timer per uke på bruket og 17 timer utenom (figur 6). Samlet ukentlig arbeidstid blir dermed hele 53 timer. De som ikke har annet arbeid jobber 48 timer per uke, og de som har eksternt hovedyrke arbeider 58 timer, hvorav 21 timer på bruket. I tillegg kommer kraftige sesongmessige variasjoner og forskjeller mellom ulike produksjoner (Løwe 1998). Dette gjør at visse gård-

Figur 6. Gårdbrukeres anslag på arbeidstid på og utenfor bruket etter grad av ekstern yrkestilknytning. Timer per uke. Gjennomsnitt. 1995 og 2002

brukere må sies å være noe overarbeidet. Faktisk gjelder dette de fleste til tider, særlig i visse perioder i sommerhalvåret når arbeidstiden kan være inntil den dobbelte av i vinterhalvåret for visse produksjoner (korn).

Melkeprodusenter arbeider mest, med en gjennomsnittlig arbeidsuke på 57 timer. Ellers stiger det samlede timetallet med gårdens størrelse, og er høyest for menn under 60 år, og lavest for kornprodusenter. En multivariat analyse viser at den totale arbeidstiden ikke avhenger av brukers utdanningsnivå, mens arbeidstiden utenfor gården øker, og arbeidstiden på gården synker, ved høyere utdanning.

Gårdbrukernes anslag over arbeidstid på bruket er ikke alltid iberegnet ferie, slik at tallene bør justeres ytterligere opp dersom de skal kunne sammenlignes med vanlig lønnsarbeid. Ferie er forøvrig et knapt gode blant bønder. Annenhver gårdbruker hadde færre enn seks frihelger, og en av tyve kunne fortelle at de ikke hadde hatt en eneste dag fri siste år.

Hvilke yrker har de?

I Levekårsundersøkelsen for landbruksbefolkningen 2002 ble *hovedyrke utenfor bruket* registrert (på to-sifernivå etter standard for yrkesklassifisering, Statistisk sentralbyrå 1998). Svarfordelingen vitner grovt sett om at de fleste gårdbrukere arbeider med håndverksfag eller er «prosess- og maskinoperatører» eller transportarbeidere. Disse kategoriene omfatter to av fem gårdbrukere med hovedyrke utenfor bruket. Videre er 16 prosent «administrative ledere eller politikere», 15 prosent har yrker som krever kortere høyskole- og universitetsutdanning eller er teknikere, og 12 prosent har akademiske yrker. Går vi mer i detalj finner vi at vel en av ti er ledere i store eller mellomstore bedrifter eller i offentlig administrasjon mv., en av ti er metall- og maskinarbeidere eller elektrikere og like

mange er transportarbeidere eller «operatører av mobile maskiner og lignende».

Gårdbrukernes yrkesvalg må sees på bakgrunn av at ni av ti (88 prosent) av dem er menn. Deres ektefeller og samboere har helt andre yrker, og arbeider for det meste med personlig tjenesteyting, i helsevesenet eller med undervisning. Levekårsundersøkelsen for landbruksbefolkningen 1995 var mer presis når det gjelder konkrete yrker. Spørsmål om yrke ble her også stilt til dem som hadde bruket som hovedyrke. Svarfordelingen i 1995 viste at hver femte ektefelle eller samboer jobber med butikk- eller kontorarbeid og at like mange arbeider som hjelpe- eller sykepleiere. Det gikk videre fram at en av tyve gårdbrukere var lærere (Løwe 1998).

Økonomi som folk flest, men økende misnøye

Gårdbrukerhusholdenes økonomi må vurderes i lys av at ikke bare gårdbrukerne selv, men også – og særlig – ektefeller og samboere har lønnsarbeid utenom bruket. Åtte av ti gårdbrukere er gifte/samboende, og tre av fire ektefeller/samboere har lønnsinntekt. Demed har majoriteten (55 prosent) av gårdbrukerne ektefelle eller samboer som henter inntekter utenfor bruket. For ni av ti «utearbeidende» ektefeller/samboere er dette arbeidet hovedyrke.

Åtte av ti gårdbrukerfamilier opplever aldri at de har problemer med løpende utgifter, og ni av ti mener at økonomien var slik at husholdningen «størsteparten av året hadde mulighet for å klare en uforutsett regning på 3000 kroner» (SSB, 2003). Med forbehold om at landbruksbefolkningen er eldre og dermed nødvendigvis mer etablert enn befolkningen ellers er økonomien fullt på høyde med sysselsatte i befolkningen for øvrig (sammenlignet på husholdningsnivå). Gårdbrukere flest (57 prosent) uttrykker dessuten at de alt i alt er tilfreds med sin husholdnings økonomi. Andelen fornøyd var riktignok *betydelig høyere i 1995*, da hele 70 prosent var tilfreds (SSB, 2003).

Foretrekker å arbeide på bruket

I hvilken grad *ønsker* gårdbrukerne å arbeide utenom bruket, og i hvilken grad er slikt arbeid økonomisk motivert? Og hvilke grunner har man for å være gårdbruker? For å belyse forholdet mellom preferanser og realiteter ble gårdbrukerne blant annet spurt om de ville foretrukket å konsentrere seg mer – eller helt og fullt – om gårdsdriften, gitt at inntektene herfra hadde vært til å leve med. Eller om de derimot aller helst kunne tenke seg å droppe gårdsdriften helt. Tre av fem gårdbrukere (58 prosent) hevder de «ville foretrekke å arbeide med gårdsdrift på heltid» forutsatt at de «kunne velge fritt uten å ta økonomiske hensyn». Som vi husker er det en god del færre, to av fem, som faktisk arbeider med gårdsdrift på heltid (39 prosent).

Blant dem med *hovedyrke utenom bruket* foretrekker 44 prosent, tvert imot, gårdsdrift på heltid. Deltids-

yrke ved siden av siden av gården ønskes av 30 prosent, mens 12 prosent er tilfreds med å ha hovedyrke ved siden av slik de har i dag. 14 prosent gir uttrykk for at de helst ville droppet gården helt. Ser vi svarfordelingen i sammenheng med gårdbrukernes syn på inntektsforholdene i landbruket står vi igjen med følgende inntrykk: Blant «deltidsgårdbrukere» flest er det et utbredt ønske om å kunne konsentrere seg mer – eller helt og fullt – om gårdsdriften, men at inntekten ville blitt for mager.

Levekårsundersøkelsen for landbruksbefolkningen 2002 inneholder en rekke spørsmål om årsaker til at en er gårdbruker. Svarene avdekker at motivene her er mangefasetterte. Bare 13 prosent av gårdbrukerne sier at inntektsmulighetene lokker, og det er få som mener de har et sikkert yrke. To av tre hevder at de «føler det som en plikt å drive gården videre». Samtidig verdsetter svært mange den nærheten til naturen som næringen medfører og fire av fem mener at de som gårdbrukere «bidrar med noe positivt til samfunnet».

Konklusjoner og diskusjon

De fleste av dagens gårdbrukere har annet inntektsgivende arbeid, og denne andelen er økende. Landbruksbefolkningen synes dermed å bli mer avhengig av inntekt utenfor bruket til tross for omfattende småbruksnedleggelse og at de stadig færre gjenværende brukene vokser i størrelse. Utviklingen må sees i sammenheng med synkende lønnsomhet i landbruket, og en sterkt økende misnøye med inntekten fra bruket blant gårdbrukerne.

Vi må også huske at nye generasjoner av gårdbrukere har en ny type utdanning og ofte en annen profesjon i kofferten. Når to av tre gårdbrukere sier at de føler det som en plikt å drive gården videre kan man undres om det å overta en gård har blitt en tung byrde for mange. På den annen side viser det seg at svært mange foretrekker å arbeide mer på bruket på bekostning av en ekstern yrkestilknytning dersom de kunne velge fritt uten å måtte ta hensyn til økonomiske realiteter.

Artikkelen har vist at nær halvparten av gårdbrukerne har gården som biyrke, og at de har svært lange dager. Dersom vi sammenligner heltidsbønder, gårdbrukere med biarbeid og brukere med annet hovedyrke finner vi at arbeidstid på og utenfor bruket dels erstatter hverandre, men ikke i et en-til-en forhold. Gårdbrukere med arbeid utenom har lengre arbeidsdager enn dem uten, og de som har gården som biyrke arbeider mest.

Takket være en betydelig arbeidsinnsats både på og utenfor brukene, og ikke minst takket være mange utearbeidende ektefeller, synes landbrukshusholdningene å ha en husholdningsøkonomi som fullt ut kan

måle seg med hva vi finner for befolkningen ellers. I alle fall bedømt ut fra selvvurdert betalingsevne. I hvilken grad dette har sammenheng med husholdningens inntekt tas opp i en senere artikkel. Hovedkonklusjonene for denne artikkelen må være at en gårdbruker som regel også har en annen (yrkes-) identitet, og at han på ingen måte kan sies å ligge på latsiden rent arbeidsmessig.

Referanser

Blekesaune, Arild & Hilde Bjørkhaug (2003): *Work and income patterns of men and women of Norwegian family farms; Masculinisation, feminisation, or professionalisation of farm work?* Paper for the 6th European Symposium on Farming and Rural Systems Research and Extension, Vila Real, Portugal, 3-8 April, 2004.

Jervell, A.M. & J. Løyland (1998): Endringer i jordbrukshusholdningens inntekt utenfor bruket 1986-96. *Landbruksøkonomisk Forum* 4/98.

Løwe, T. (1998): *Levekår i landbruket*. Rapporter 98/25. Statistisk sentralbyrå.

Statistisk sentralbyrå (1998): *Standard for yrkesklassifisering*, NOS C521.

Statistisk sentralbyrå (2002): *Levekårsundersøkelse blant landbruksbefolkningen 2002*. Dokumentasjonsrapport. Notater 2002/77. Statistisk sentralbyrå.

Statistisk sentralbyrå (2003): www.ssb.no/emner/10/04/10/levland/main.html.